

*Yanomami från Brasilien.
Foto: Fabio Rodrigues Pozzebom*

Antropologi s

När SVT1 den 8 och 9 november 2011 sände José Padilhas dokumentärfilm *Stammens hemligheter – Secrets of the Tribe* – var detta säkert en ögonöppnare för många. Bakom de prydligt uppställda akademiska fältrapportböcker som universitetsstudenter i antropologi får läsa i sina kurser, döljer sig ofta en betydligt brutalare verklighet. Som däremot inte finns med i texterna.

Dokumentärens centralfigur, den amerikanske antropologen Napoleon Chagnon började för nu över 40 år sedan forska hos yanomamiindianerna i Venezuela och Brasilien. Yanomamis är omkring 24 000 till antalet och lever i Amazonas regnskog på svedjebruk, jakt och fiske. Deras språk, vars ursprung är okänt, anses av lingvister inte vara släkt med något annat sydamerikanskt indianspråk. Inom språket finns så många dialekter att yanomamis från olika byar kan ha svårt att förstå varandra.

Chagnons mest kända bok om indianerna hade i sina första upplagor titeln "Yanomami – the fierce people", alltså "Yanomami – det våldsamma folket". Boken har använts i miljonupplagor för att utbilda antropologer i hela världen. Chagnons tes var att yanomamis var ett relativt isolerat folk där han funnit en ganska utpräglad våldsamhet hos männen. Underförstått hos Chagnon låg att denna våldsamhet skulle vara ursprungligt mänsklig. Yanomami-männens våldsamma läggning fick som följd en periodvis intensiv krigföring mellan byarna.

Hamnade i slagsmål

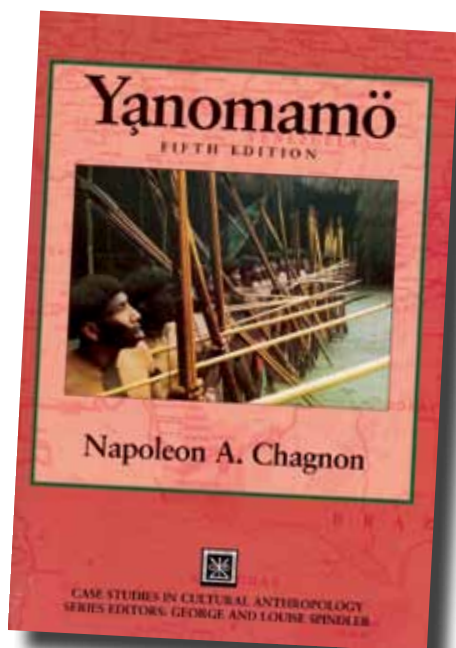
Chagnon ansåg att våldet främst utlöstes av att kvinnor rövades bort. Detta i motsats till antropologen Marvin Harris som menade att det var mat, framför allt köttprotein, som yanomamis krigande handlade om. Chagnon hävdade att hans forskning visade att de mest våldsamma männen

fick fler hustrur än andra yanomamis. De våldsammaste männen fick därför störst chans att sprida sina gener.

I Padilhas film berättar antropologen Kenneth Good, lärjunge och sedermera motståndare till Chagnon om hur denne skrämde upp honom inför hans första besök hos yanomamis. Det var först tal om att Good skulle få med sig olika slags skjutvapen som skydd. Efter diskussion kom de fram till att det bästa vore om han även utrustades med – tårgas. "Men jag skulle ju forska på yanomamis", säger Good småskrattande i filmen, "inte gasa dem." Chagnon skriver i sin bok att han själv påverkades starkt av yanomamis våldsamma läggning under sina långa vistelser hos dem. Detta fick till följd att han vid återkomsten till New Yorks tunnelbana omedelbart kunde hamna i flera slagsmål...

Under sin besök hos yanomamis tycks verkligen Chagnon snabbt bli mer extrem i sitt beteende. Så här berättar en yanomami-indian, Pablo Mejia, som talar spanska och som då var i 12-årsåldern, om hur han uppfattade Napoleon Chagnons besök. Ibland använder han namnet indianerna gav Chagnon; "Shaki" vilket betyder "bi":

"Jag var i Momaribowei-Teri. Det var den första by Chagnon kom till efter att han etablerat sig i Bisaasi-Teri. Han trodde att han skulle bli en trollkarl, en brujo./.../ När han kom fram till byn hade han fågel-

Senare upplaga av Napoleon Chagnons bok om yanomamis. Beteckningen "det våldsamma folket" är borttagen.

om övergrepp

fjädrar som prydde hans armar. Han hade röd onoto-färg färg över hela kroppen. Han använde ett höftskynke som en yanomami. Han sjöng shamanistiska sånger och tog yopo (en kraftfull hallucinogen som används av yanomami-shamaner). Han tog en massa yopo.

Jag var livrädd för honom. Han sköt alltid av sin pistol när han kom in i byn, för att bevisa att han var hårdare än yanomamis. Alla var rädda för honom eftersom ingen hade någonsin sett en nabab, en vit man, en outsider, som shaman. Han kunde fråga: 'Vem var din döde far?' Han sa till min bror Samuel, som var hövding: 'Vad är din mammas namn?' Min bror svarade: 'Jag vill inte säga hennes namn.' Vi yanomami talar inte om våra namn. Shaki svarade: 'Det spelar ingen roll. Om du berättar för mig, ska jag betala dig.' Så, även om de inte ville, sålde folk sina namn. Alla grät, men de talade om dem. Det var mycket sorgligt. Jag minns väl att jag var ungefär tio eller tolv år gammal. Så var det med Shaki. Han sade: 'Jag vill bli en shaman som fungerar bara för din by. Sätt igång och lär mig.'

Han kunde säga detta till de gamla, shamanerna. Men de var rädda. Senare gick han till Mishimishi, där de lärde honom. Shaki hade sin egen shamankrets. Han kunde säga: 'Jag är hövding för alla yanomami.' Han riskerade allt. Jag är inte den enda som hört, alla hörde honom. Han kan inte förneka det. När han skulle komma till vår by, kunde alla barn springa ut i skogen skrikande av rädsla. Jag har aldrig sett något liknande."

Oetiskt tillvägagångssätt

Olika antropologer började vallfärda till yanomamis. Flera av dem ifråga-

satte efter sina vistelser att indianerna skulle vara så våldsamma som Chagnon påstod. Kanske finns det ett slags machoideal hos dem, men oftast var det fråga om skrävel och prat. Räder görs mot andra yanomamibyar, ibland skadas någon, eller en kvinna förs bort. Men för det mesta dödas ingen. I mitten på 1990-talet sändes en film av Andrew Jillings i svenska TV4 där detta framgick. Dessutom framgick att yanomamikvinnorna inte alls alltid är hjälplösa offer. Ibland följer de inte sina manliga släktingars vilja utan agerar för sitt eget och sina barns bästa.

Var det kanske i själva verket Chagnon som projicerat sin egen våldsamma läggning på yanomami-indianerna? Chagnons bok gavs ut under pågående Vietnamkrig. Chagnon fick vid ett tillfälle frågan om det fanns några pacifistiska yanomami. "Du menar fegisar? Jag åker inte till Amazonas för att studera fegisar", svarade Chagnon. Chagnon strök i senare av upplagor av sin bok, efter all kritik som kom, undertiteln om yanomamis våldsamhet.

Chagnon fick i Padilhas film möjlighet att försvara sig mot grava anklagelser som förts fram mot honom. Anklagelserna kom i bokform redan för mer än tio år sedan. De framfördes av den före detta Chagnon-beundraren Patrick Tierney i boken *Darkness in El Dorado*. Även den boken har utsatts för omfattande kritik, inte minst av Chagnons anhängare.

Vaccin med biverkningar

Bland det allra mest allvarliga som påstods i Tierneys bok var att Chagnon tillsammans med en annan forskare, genetikern James Neel ska ha injicerat mängder med yanomamis med ett tveksamt mässlingvaccin. Vaccinet ska ha varit av en typ som inte

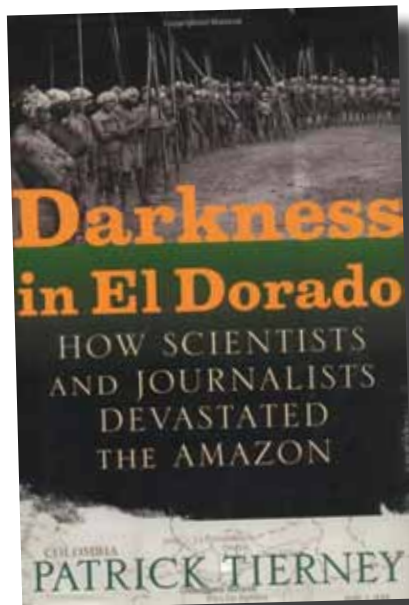

Yanomamikvinnor i delstaten Amazonas, Venezuela.

Foto: GeorgHH

Yanomamispråkens utbredning i Venezuela. Yanomami lever också i närliggande områden i Brasilien.

Patrick Tierneys riktade i sin bok anklagelser mot antropologer för att ha skadat ursprungsfolk i Amazonas.

Fakta, lästips:

- Chagnon, Napoleon: *Yanomamö* (tidigare titel: *Yanomamö: The Fierce People*)
- Good, Kenneth; with Chagnon, David: *Into The Heart: One Man's Pursuit of Love and Knowledge Among the Yanomami.*
- Lizot, Jacques: *Tales of the Yanomami.*
- Tierney, Patrick: *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalists Devastated the Amazon.*

används normalt med mycket kraftiga biverkningar. Uppgifter fanns i boken om att en mässlingsepidemi kan ha utlösts av själva vaccinationerna. Nationella forskarakademin i USA avvisade dock den möjligheten.

Neel var finansierad av USA:s Atomenergikommission. I filmen antyds att syftet med vaccinationerna kan ha varit dubbelt. Möjligen för att mildra ett pågående mässlingutbrott hos yanomamis som var utan resistens mot sjukdomen. Men i samband med vaccinationerna samlades också genmaterial från tusentals av indianerna – utan att yanomamis visste vad som var syftet. Under sju års tid tog Chagnon och Neel blod-, hår – och avföringsprover från indianerna. Detta för att kunna jämföra en ”orörd” folkgrupps immunförsvar med den hos överlevande atombombsoffer i Japan. Här har Nationella forskarakademin i USA klart slagit fast att de bägge forskarnas tillvägagångssätt var oetiskt.

Varor via byteshandel

I starka scener i Padilhas film uttalar sig yanomamis som förlorat sina anhöriga i mässlingepidemier. Andra yanomamis vittnar om hur en berömd fransk antropolog, Jacques Lizot, förgripit sig på dem som barn under hans fältforskningar i deras samfalligheter. Han ska ha bytt knivar, vapen och mat mot sexuella tjänster från yanomamipojkar.

Tyvärr är antropologer inte de enda som begått oacceptabla brott mot yanomami-indianerna. De levde tydligen heller inte riktigt så isolerade från omvärlden som det ofta påstås. De påverkades av europeisk kontakt redan på 1600-talet när spanska, portugisiska och holländska slavhandlare kom in i deras områden. Även efter slavhandelstiden kom också missionen. Redan före 1950-talet letade sig varor av olika slag från den omgivande världen via byteshandel in i deras svårtillgängliga trakter. Kristna missionärer etablerade sig även då succesivt hos dem.

På 1990-talet kom en mer tydlig dödsstöt mot delar av yanomamis trakter: tiotusentals guldletare trängde in. Följderna blev katastrofala. Kanske 15 procent av yanomamis gick under. När yanomamis till slut satte sig till till motvärn ägde massakrer

på tiotals av dem rum. Så småningom tilldelades de ett avgränsat område, en ”Yanomamipark”. Dess gränser ska idag upprätthållas av Brasiliens och Venezuelas regeringar, men så sker icke. Fortfarande tränger guldletare in, men denna gång på ett parkområde som enligt lag tillhör yanomamis.

Yanomamis fortsätter också sitt motstånd. De har krävt åter de områden som förstörts av guldletarna. I filmen säger de, begripligt nog, att några antropologer vill de inte ha dit mera. Även om det är med rätta finns i Padilhas film kanske överdrivna drag av ett misstänkliggörande av ”antropologstammen” som helhet.

Barn av kolonialismen

Antropologin som forskningsgren är ju visserligen till största delen ett barn av Västerlandets kolonialism. Lizot och Chagnon var inte de första som ”tappade huvudet” i fält. Det verkar som om åtminstone dessa två antropologer gått över alla gränser i sin fältforskning. Samtidigt kan det finnas frågeställningar i deras forskning som alls inte är oväsentliga att undersöka och diskutera. Detta gör inte tragedin mindre. Det finns ju å andra sidan många andra antropologer som visat att de vill verka till försvar för ursprungsfolkens rättigheter. Och inte alls bara använda dessa folk för sin egen forskarkarriär eller utnyttja dem som försökskaniner.

Den etiska problematik som Padilhas film tar upp är viktig. Problemet är världsomspännande och fullt aktuellt, även i dagens Sverige. Under det ännu pågående Afghanistankriget har amerikanska antropologer anlitas i psyops, psykologiska operationer, för att vinna afghanernas hjärtan och själar. Det militära syftet är att bryta ner deras motståndsvilja. Projektet har kritiserats av amerikanska antropologer. Men svenska antropologer erbjuds i Försvarsmaktens platsannonser i Sverige av idag att göra precis samma tjänst i Afghanistankriget.

Henrik Persson,
kulturvetare/fil kand